

PEDAGOGIK FAOLIYATDA DIDAKTIK MODELLASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

R.E.Yo'ldoshev,

Qarshi davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim kafedrası v.b.dotsenti PhD

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik faoliyatda didaktik modellashtirishning nazariy asoslari, uning ta'lim jarayonidagi o'rni hamda amaliy qo'llanilish mexanizmlari yoritilgan. Didaktika va modellashtirish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, an'anaviy va innovatsion didaktik modellar, o'qitish strategiyalari, darsni loyihalash bosqichlari hamda o'qituvchi faoliyatini modellashtirishning ahamiyati asoslab berilgan. Amaliy qismda interaktiv metodlar (klaster, aqliy hujum, case-study) asosida dars modeli ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Didaktika, modellashtirish, pedagogik texnologiya, innovatsion ta'lim, o'qitish strategiyasi, interaktiv metodlar, dars loyihasi, kompetensiya.

Abstract. This article explores the theoretical foundations of didactic modeling in pedagogical activity, its role in the educational process, and the mechanisms of its practical implementation. The interrelationship between didactics and modeling is analyzed from a scientific perspective. The study also examines traditional and innovative didactic models, teaching strategies, stages of lesson design, and the significance of modeling teachers' professional activities. In the practical section, a lesson model based on interactive methods such as clustering, brainstorming, and case study is developed and presented.

Keywords: Didactics, modeling, pedagogical technology, innovative education, teaching strategy, interactive methods, lesson plan, competence.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы дидактического моделирования в педагогической деятельности, его роль в образовательном процессе, а также механизмы практического применения. Научно проанализирована взаимосвязь между дидактикой и моделированием. Кроме того, обоснованы традиционные и инновационные дидактические модели, стратегии обучения, этапы проектирования урока и значение моделирования деятельности преподавателя. В практической части разработана модель урока на основе интерактивных методов, таких как кластер, мозговой штурм и кейс-стади.

Ключевые слова: Дидактика, моделирование, педагогическая технология, инновационное образование, стратегия обучения, интерактивные методы, план урока, компетенция.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogik jarayonni samarali tashkil etish va uning sifatini oshirish dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonining samaradorligi nafaqat o'qituvchining kasbiy mahoratiga, balki o'quv jarayonining qanday loyihalashtirilganligi, ya'ni uning oldindan modellashtirilganligiga ham bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan didaktik modellashtirish pedagogik faoliyatni ilmiy asosda tashkil etishning muhim vositasi sifatida e'tirof etiladi.

Didaktika ta'lim jarayonining nazariy asoslarini belgilab beruvchi pedagogik soha bo'lib, u o'qitishning maqsadi, mazmuni, metodlari va natijasini o'zaro uyg'unlikda o'rganadi. Modellashtirish esa ushbu jarayonni oldindan rejalashtirish, tuzilmasini ishlab chiqish va uni tizimli boshqarish imkonini beradi. Shunday qilib, didaktika va modellashtirish o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud bo'lib, ular birgalikda ta'lim jarayonini yanada samarali va natijador qilishga xizmat qiladi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda innovatsion texnologiyalar ham keng qo'llanilmoqda. Bu esa o'qitish jarayonini oldindan loyihalash va modellashtirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Chunki modellashtirilgan ta'lim jarayoni o'qituvchiga darsni tizimli tashkil etish, o'quvchilarning faolligini oshirish va kutilayotgan natijalarni oldindan aniqlash imkonini beradi.

Shu sababli mazkur maqolada pedagogik faoliyatda didaktik modellashtirishning nazariy asoslari, uning turlari, o'qitish strategiyalari hamda amaliy qo'llanilishi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Pedagogik faoliyatda didaktik modellashtirish ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. U o'qitish jarayonini tasodifiy yoki faqat tajribaga tayangan holda emas, balki oldindan loyihalashtirilgan, tizimli va maqsadga yo'naltirilgan model asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Bunday yondashuv ta'lim jarayonining barcha komponentlari — maqsad, mazmun, metod va natija — o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'minlaydi.

Didaktik modellashtirishning asosiy mohiyati shundan iboratki, u ta'lim jarayonini yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqadi. Bu tizimda har bir element o'zaro bog'liq bo'lib, biri ikkinchisiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ta'lim maqsadi o'quv mazmunini belgilaydi, mazmun esa o'z navbatida o'qitish metodlarini tanlashga asos bo'ladi, metodlar esa yakuniy natijani shakllantiradi. Shu sababli modellashtirish jarayoni ta'limni boshqarish va prognoz qilish imkonini beradi.

Metodlar tahlili. Didaktik modellar odatda ikki asosiy turga ajratiladi: an'anaviy va innovatsion modellar. An'anaviy modelda o'qituvchi asosiy bilim manbai sifatida qaraladi va u tayyor bilimlarni o'quvchilarga yetkazadi. Bu modelda o'quvchi ko'proq passiv qabul qiluvchi rolini bajaradi. Dars jarayoni asosan tushuntirish, ma'ruza va yodlashga asoslanadi. Bunday yondashuvda bilim berish jarayoni ustuvor bo'lsa-da, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyati cheklangan bo'ladi.

Innovatsion didaktik model esa zamonaviy ta'limning asosiy yondashuvi sifatida shakllangan. Bu modelda o'quvchi ta'lim jarayonining markaziy subyekti hisoblanadi. O'qituvchi esa yo'naltiruvchi, tashkil etuvchi va qo'llab-quvvatlovchi rolni bajaradi. Innovatsion modelda interaktiv metodlar, muammoli vaziyatlar, guruhli ishlar va raqamli texnologiyalar keng qo'llaniladi. Bu yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, tahlil qilish qobiliyatini va amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'qitish strategiyalari modeli ham didaktik modellashtirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu model ta'lim jarayonida maqsadga erishish uchun qo'llaniladigan usul va yondashuvlarni belgilaydi. Zamonaviy pedagogikada muammoli o'qitish, hamkorlikda o'qitish, loyiha asosida o'qitish va interaktiv o'qitish strategiyalari keng qo'llaniladi. Muammoli o'qitish o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirsa, hamkorlikda o'qitish ularning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantiradi. Loyiha asosida o'qitish amaliy faoliyatni kuchaytirsa, interaktiv metodlar bilimlarni chuqur o'zlashtirishga yordam beradi.

Shunday qilib, didaktik modellashtirish nazariy jihatdan ta'lim jarayonini tizimli, bosqichma-bosqich va maqsadga yo'naltirilgan holda tashkil etishni ta'minlaydi. U an'anaviy va innovatsion yondashuvlar o'rtasidagi farqni ochib beradi hamda zamonaviy pedagogik strategiyalarni samarali qo'llash uchun ilmiy asos yaratadi. Pedagogik faoliyatda didaktik modellashtirishning amaliy jihatlari ta'lim jarayonini rejalashtirish, tashkil etish va boshqarish bilan bevosita bog'liqdir. Ushbu yondashuv o'qituvchiga darsni faqat o'tkazish emas, balki uni oldindan chuqur tahlil qilish, bosqichlarga ajratish va har bir bosqichning aniq natijasini belgilash imkonini beradi. Natijada ta'lim jarayoni tizimli, izchil va samarali shaklga ega bo'ladi.

Didaktik modellashtirishda dars modeli yaratish muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Dars modeli o'qitish jarayonining "yo'l xaritasi" bo'lib, u maqsadga erishish yo'llarini aniq belgilaydi. Dars modelini yaratish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Avvalo, ta'lim maqsadi aniqlanadi, ya'ni o'quvchilarda shakllantirilishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalar belgilanadi. Keyingi bosqichda o'quv materialini tanlanadi va tizimlashtiriladi. So'ngra darsni o'tkazish metodlari aniqlanadi, bunda interaktiv va innovatsion yondashuvlar muhim o'rin egallaydi. Keyingi bosqichda darsning tuzilmasi — kirish, asosiy va yakuniy qismlar rejalashtiriladi. Yakuniy bosqichda esa baholash mezonlari va natijalarni aniqlash usullari ishlab chiqiladi.

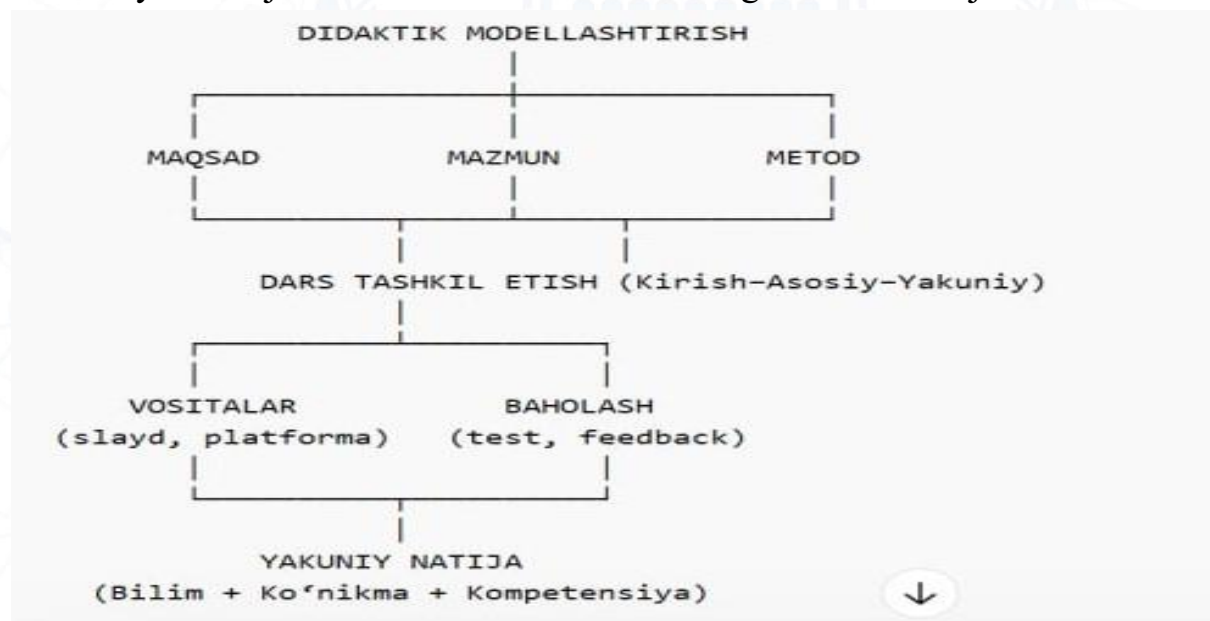
O'qituvchi faoliyatini modellashtirish ham didaktik modellashtirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu jarayon o'qituvchining dars davomida bajaradigan barcha pedagogik harakatlarini oldindan rejalashtirishni anglatadi. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ta'lim jarayonini boshqaruvchi, yo'naltiruvchi va nazorat qiluvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi. U o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga yo'naltirish va muammoli vaziyatlar yaratish orqali o'quv jarayonini samarali tashkil etadi. Shuningdek, o'qituvchi teskari aloqa (feedback) orqali o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini doimiy nazorat qiladi va zarur hollarda dars jarayoniga tuzatishlar kiritadi.

Amaliy jihatdan didaktik modellashtirish interaktiv metodlar bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi. Masalan, klaster usuli yordamida o'quvchilar mavzuga oid tushunchalarni tizimlashtiradi va ularni vizual shaklda ifodalaydi. Aqliy hujum usuli esa muammoga tezkor va ijodiy yechim topishga yordam beradi. Case-study (vaziyat tahlili) metodi esa real hayotiy muammolarni tahlil qilish va ularni hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu metodlar dars modelining samaradorligini oshirib, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik amaliyotda raqamli texnologiyalardan foydalanish ham didaktik modellashtirishni yanada samarali qiladi. Elektron ta'lim platformalari, onlayn test tizimlari va multimedia vositalari o'quv jarayonini yanada qulay va interaktiv shaklda tashkil etish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarning bilimni mustaqil o'zlashtirish darajasini oshiradi.

Bosqich	Mazmuni	O'qituvchi faoliyati	O'quvchi faoliyati	Natija
Maqsad	Kompetensiyaga yo'naltirilgan natija	Dars maqsadini belgilaydi	Maqsadni tushunadi	O'quv yo'nalishi aniqlanadi
Mazmun	O'quv materiali va bilimlar	Mavzuni tanlaydi va tushuntiradi	Qabul qiladi va tahlil qiladi	Bilim shakllanadi
Metod	O'qitish usullari	Klaster, aqliy hujum, case-study qo'llaydi	Faol ishtirok etadi	Fikrlash rivojlanadi
Tashkil etish	Dars bosqichlari	Kirish-asosiy-yakuniy	Faol qatnashadi	Tizimli o'zlashtirish
Vosita	Texnik va didaktik vositalar	Slayd, video, platforma ishlatadi	Vizual o'rganadi	Tushunish osonlashadi
Baholash	Natijani o'lchash	Test va teskari aloqa beradi	Natija ko'rsatadi	Kompetensiya aniqlanadi

Umuman olganda, didaktik modellashtirishning amaliy qismi ta'lim jarayonini ilmiy asosda rejalashtirish va amalga oshirishga xizmat qiladi. U o'qituvchi faoliyatini optimallashtiradi, dars jarayonini tizimlashtiradi va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Natijada ta'lim sifati va samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Didaktik modellashtirishning amaliy jihati ta'lim jarayonini real dars sharoitida oldindan loyihalash va uni bosqichma-bosqich amalga oshirish bilan bog'liq bo'lib, u o'qituvchidan aniq rejalashtirilgan model asosida ishlashni talab etadi. Ushbu qismda 3-sinf "Tabiatshunoslik" fanidan "Ob-havo va fasllar o'zgarishi" mavzusi misolida didaktik modellashtirishga asoslangan dars modeli ishlab chiqiladi.

Darsning asosiy maqsadi o'quvchilarda ob-havo turlari (quyoshli, bulutli, yomg'irli, qorli) hamda yil fasllarining o'zgarishi haqida boshlang'ich bilimlarni shakllantirish, tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatish ko'nikmasini rivojlantirish hamda o'quvchilarda atrof-muhitga nisbatan qiziqish uyg'otishdan iboratdir. Shu bilan birga, o'quvchilarda

kuzatuvchanlik, mantiqiy fikrlash va guruhda ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish ham koʻzda tutiladi.

Dars jarayonida bir nechta interaktiv metodlardan foydalaniladi. Kirish bosqichida “aqliy hujum” metodi qoʻllaniladi. Oʻqituvchi oʻquvchilarga “Bugun ob-havo qanday?” yoki “Qaysi faslni koʻproq yoqtirasiz va nima uchun?” kabi savollar beradi. Oʻquvchilar oʻz fikrlarini erkin bildiradi, bu esa darsga qiziqishni oshiradi va faollikni taʼminlaydi.

Asosiy bosqichda “klaster” metodi qoʻllaniladi. Oʻquvchilar “Fasllar” mavzusini markazga olib, undan bahor, yoz, kuz va qish boʻyicha tarmoqlar chizadi. Har bir faslga xos belgilar (issiq, sovuq, yomgʻir, qor, gullar ochilishi va boshqalar) yoziladi. Bu usul bilimlarni tizimlashtirish va vizual yodda saqlashga yordam beradi.

Shuningdek, oʻqituvchi “case-study” yondashuvi orqali sodda muammoli vaziyat yaratadi. Masalan: “Agar yomgʻir boʻlmasa, tabiatda nimalar oʻzgaradi?” yoki “Qishda nima uchun sovuq boʻladi?” kabi savollar beriladi. Oʻquvchilar bu savollarni muhokama qilib, oddiy xulosalar chiqarishga harakat qiladi. Bu esa ularning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi.

Amaliy faoliyat bosqichida oʻquvchilar kichik guruhlariga boʻlinadi va “Fasllar kollaji”ni tayyorlash topshirigʻini bajaradi. Ular rangli qogʻozlar, rasmlar va chizmalar yordamida har bir faslni tasvirlaydi. Bu jarayon oʻquvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi, hamkorlikda ishlash koʻnikmasini shakllantiradi va darsni qiziqarli qiladi. Yakuniy bosqichda esa oʻqituvchi savol-javob va kichik test orqali oʻquvchilarning bilimni mustahkamlaydi. “Qaysi faslda qor yogʻadi?”, “Yoz faslida ob-havo qanday boʻladi?” kabi savollar orqali mavzu umumlashtiriladi.

Xulos qilib aytganda pedagogik faoliyatda didaktik modellashtirish zamonaviy taʼlim jarayonini samarali tashkil etishning muhim ilmiy-amaliy yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv taʼlim jarayonini oldindan rejalashtirish, uni tizimli bosqichlarga ajratish va har bir bosqichning aniq natijasini belgilash imkonini beradi. Natijada oʻqitish jarayoni tasodifiy emas, balki maqsadga yoʻnaltirilgan, izchil va boshqariladigan tizimga aylanadi.

Tahlillar shuni koʻrsatadiki, didaktik modellashtirish orqali oʻqituvchi darsni aniq strukturaga ega model asosida tashkil etadi. Bu esa oʻquvchilarning faolligini oshirish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda bilimlarni chuqur oʻzlashtirishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, klaster, aqliy hujum va case-study kabi interaktiv metodlar dars jarayonini yanada jonlantirib, oʻquvchilarda tahliliy va ijodiy fikrlash koʻnikmalarini shakllantiradi.

Shuningdek, modellashtirilgan dars jarayoni oʻqituvchiga pedagogik faoliyatni oldindan loyihalash, kutilayotgan natijani prognoz qilish va taʼlim samaradorligini oshirish imkonini beradi. Bu esa zamonaviy kompetensiyaga asoslangan taʼlim talablariga mos keladi.

Xulosa. Umuman olganda, didaktik modellashtirish taʼlim sifatini oshirish, oʻquv jarayonini optimallashtirish va pedagogik faoliyatni ilmiy asosda tashkil etishda muhim

ahamiyat kasb etadi. Shu sababli uni ta'lim amaliyotiga keng joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi".
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. Ходжаев Б. Педагогик аксиология. Ўқув қўлланма. – Т.: "Fan va texnologiya" нашриёти, 2012. – 180 б.
4. Abdullayeva Q. Pedagogik tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 216 b.
5. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 192 b.
6. Saidahmedov N. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2017. – 240 b.
7. Raxmonov A., Jo'rayev R. Ta'lim jarayonini loyihalash va modellashtirish asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2020. – 180 b.

